

Orðalisti beykja og díxilmanna

Bandadixill. Sjá dixill.

Bandadrífholt. Sjá drífholt.

Beykir, tunnusmiður. Erlendra beykja á Íslandi er fyrst getið á 17. öld og er álitíð að þeir hafi fyrst komið með einokunarkaupmönnum. Þeir munu flestir hafa verið danskir, en íslendingar fóru fljótlega að læra iðnina. Meðal nafnkenndra íslenskra beykja má nefna skáldin Sigurð Breiðfjörð og Jón Magnússon. Gerðar voru strangar kröfur um efnisþekkingu og verkunnáttu beykjanna. Beykjastéttin á Íslandi varð aldrei mjög fjölmenn, enda var lítið um nýsmíði. Fyrst og fremst var um að ræða samsetningu og frágang á tunnum. Líklega hefur beykjarastéttin verið stærst um 1930, en þá voru samkvæmt manntali 117 sjálfstæðir beykjar, sveinar og nemar í iðninni (Benedikt Sigurðsson. Samtíningur um tunnusmíðar á Íslandi). Snorri Pálsson verslunarstjóri réð hingað útlærðan danskan beyki frá Kaupmannahöfn. Sá hét A.C. Sæby (Ingólfur Kristjánsson, 1988: 510).

Beykisiðn. Iðn sem byggð var á margra alda reynslu margra landa. Sjá beykir (Benedikt Sigurðsson. Samtíningur um tunnusmíðar á Íslandi).

Beykisskúr. Beykjar höfðu stundum aðstöðu í beykisskúr. Þar höfðu þeir verkfærin sín og gátu unnið í næði (Páll Helgason, 26. febrúar 2010).

Beykisöxi. Sjá dixill.

Botn. Hver síldartunna á tvo botna, efri- og neðribotn. (Hann var aldrei kallaður hlemmur eða lok amk. norðanlands).

Botnabekkur. Meðal áhalda sem díxilmenn notuðu. Þetta orð og fleiri eru úr fagmáli beykja og ekki bundin síldarverkun sérstaklega. Vinnubekkur við lagfæringu á botnum.

Botnahefill. Meðal áhalda sem díxilmenn notuðu. Fremur lítill járnhefill með löngu skafti var notaður til að hefла flatann á botni, td. þegar þurfti að fjarlægja, hefла af, ranga merkingu botns. (ÖK).

Botnahnífur (hófjárn, tveggjahandajárn). Meðal áhalda sem díxilmenn notuðu. Þetta orð og fleiri eru úr fagmáli beykja og ekki bundin síldarverkun sérstaklega. Var notaður til fláa á botninn til þess að hann félli í löggina. Líktist hófjárnri að stærð og lögun.

Botnajárn (botnatrekkjari). Meðal áhalda sem díxilmenn notuðu við að ná botnunum upp úr lögginni þegar búið var að slá botngjörðina af. U.þ.b. 35 sm langur járn sívalningur, flatur í annan endann og með bugðu. Til að reka milli botns og laggar og þvinga botninn upp.

Botnapressa. Áhald til að þrýsta botni niður í ápakkaðar tunnur. Einkum notað á áratugunum 1930-1940 til að koma botnum í tunnur með svonefndri matjessíld sem voru mjög stífpakkaðar – sérstaklega gerðar til að þóknast amerískum kaupendum. (ÖK - Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks). Sjá matjessíld.

Botnaöxi. Sjá Dixill.

Botnhamar. Sjá Dixill.

Búkgjörð. Sjá tunnugjörð

Dixill. Botnhamar, botnaöxi, beyksiöxi. Diksel á norsku; skylt orðum eins og dæksel, deksel, deichsel, sem þýða lok eða þekja. Trúlega rótskylt síðasttalda orðinu. Reynt hefur verið að íslenska orðið með þeksla eða þexla (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks). Bandadixill = lítill, nettur dixill á svigabönd, notaður á tunnur áður en járnngjarðir tóku við af svigaböndum. Gjarðadixill var notaður á járnngjarðir og var mun þyngri en bandadixill (ÖK). Dixlar voru misstórir og misþungir. Uppsláttardixlar voru almennt léttari en tilsláttardixill. Lögum blaðsins gat verið með ýmsum hætti (Gunnar Rafn Sigurbjörnsson 2011). Sjá nánar í skráningu Síldarminjasafnsins.

Dixilmaður. Maður sem vann aðallega við að slá upp og slá til tunnur og gera við t.d. skipta um brotinn staf í tunnu. Meðal áhalda sem dixilmenn notuðu voru bandadrífholt (svigadrífholt), gjarðadrífholt, bandadixill, gjarðadixill, botnahnífur (hófjárn, tveggjahandajárn), botnabekkur, botnahefill, botnajárn (botnatrekkjari), laggajárn (laggahefill), snarvöndull, sponsarymari, gjarðarþvingur, stafamál og stafahefill. – Þessi orð og fleiri eru úr fagmáli beykja og ekki bundin síldarverkun sérstaklega (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Drífa. Að drífa tunnu = að reka gjörð lengra niður á tunnu, herða gjörð að stöfum. Drive á norsku og dönsku = að reka. (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Drífholt. Bandadrífholt (svigadrífholt), gjarðadrífholt. Drífholt er gamalt verkfæri og var notað við tunnusmíði og ennfremur alla vinnu við trétunnur. Drífholtið hefur vart verið notað nema með díxli - og þannig hefur það verið um aldir. Neðsta hluta drífholtsins er haldið að tunnu-gjörðinni (ofan á gjarðarröðinni) og barið á með díxlinum. Þannig eru gjarðirnar reknar þétt að stöfum tunnunnar eftir að botninn er settur í hana - tunnunni lokað um leið og gjarðirnar eru reknar niður þá þéttist tunnan svo ekki læki. Talað var um að drífa síldartunnu og að herða gjörð að stöfum. Einnig nefnt gjarðadrífholt. Drífholt er tökuorð úr norsku, drivholt (sbr. Benedikt Sigurðsson - Orð úr máli síldarfólks). Hollenska: Treifel.

Endagjörð. Sjá tunnugjörð.

Fræs = hefilspæni. Spæni úr vélknúnum heflum. Orðið fræs er jafngamalt tunnusmíðum á Siglufirði og er líklega staðbundið. Skýringin á því er sú að það var notaður fræsari við tunnusmíðarnar (Páll Helgason). Hlýtur að vera komið úr norsku. Á dönsku fræse = tæta, fræsa. Orðið fræs finnst ekki í Íslenskri orðabók.

Gjarðadixill. Sjá dixill.

Gjarðadrífholt. Sjá drífholt.

Gjarðarþvinga (gjarðarþvingi eða þvinga) Meðal áhalda sem dixilmenn notuðu. Þetta orð og fleiri eru úr fagmáli beykja og ekki bundin síldarverkun sérstaklega (Benedikt Sigurðsson). Ath. Hugsanlega sama og gjarðarklemma eða tunnuklemma? (Björgvin Jónsson). Þetta er líklega það sama og tunnupvinga eða tunnupvingi. Þvingur notaðar þegar verið var að stafsetja fullar tunnur. Gjarðirnar voru þvingaðar niður þegar verið var að slá tunnur saman fyrst. Sniðið á stafnum réði stærð þeirra. (Hannes Baldvinsson 2012).

Gjörð. Sjá tunnugjörð, járnngjörð.

Hjólsvæif = borsvæif. Borað var sponsgat á tunnur.

Járnjörð var af tveimur gerðum: búkgjörð nær miðjum belg og endagjörð á enda tunnunnar (á laggjarbrún). Búkgjarðirnar voru styrktar með því að valsa upphleyptan hrygg eftir þeim miðjum. Endagjarðir voru flatar en bæði þær og búkgjarðirnar voru valsaðar örlítið víðari miðjumegin en endamegin (Benedikt Sigurðsson. Samtíningur um tunnusmíði á Íslandi). Sjá tunnugjörð.

Laggjarjárn, laggajárn, laggjarhefill, laggahæfill. Áhald til að skera lögg í tunnu (Íslensk orðabók, 2007: 572). Meðal áhalda sem díxilmenn notuðu. Þetta orð og fleiri eru úr fagmáli beykja og ekki bundin síldarverkun sérstaklega.

Lögg. Gróp í tunnustöfum, oftast v-laga, sem botnar voru felldir í. Laggir á íslenskum tunnnum sem hagir menn smíðuðu til heimilisnota fyrir á öldum voru þó oftast réttthyrndar; af lögun þeirra var dregið nafnið á eyrnarmarkinu lögg. Orðið lögg var einnig notað um enda tunnustafa sem ganga út fyrir botnana, og ennfremur um hornið milli botns og stafs í tunnu, og um innihald fláts sem lítið var í (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Parafín. Var brætt og smurt innan í nýsmíðaðar tunnur til að þétta þær

Reisa tunnu. Að reisa tunnu. Að raða saman stöfum í heila tunnu, raða saman tunnustöfunum í hring, setja gjarðirnar á - eða gjarðþvingu. Svona var þetta unnið í tunnuverksmiðjum en díxilmaður varð líka að vera fær um að reisa tunnu út á plani. Þá notaði hann aðra búkgjörðina, raðaði tunnustöfunum inn í hana og sló síðan endagjörðina á (Björgvin Jónsson, 21. apríl 2010). Sjá stafsetja.

(Einnig var talað um að reisa tunnur þegar vinna þurfti við sorteringu og áþökkun(?) (Gunnar Rafn Sigurbjörnsson, 2011).

Slá til. Loka tunnu, setja botn í tunnu. Sjá tilsláttur. Slá til á norsku (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Slá upp. Að losa efri botn úr tunnu. Sjá uppsláttur. Slá op á norsku (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Tilsláttardixill. Sjá dixill.

Tilsláttarmaður. Sjá dixilmaður.

Tilsláttur. Að slá til, loka tunnnum með því að setja í þær botna. Gjörðin var slegin af efri enda tunnunnar, botninum smeygt í löggina og endagjörðin síðan rekin aftur á tunnuna (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Tunna. „Sívalt ílát (oftast með botn í báðum endum), oft víðast um miðjuna...“ Íslensk orðabók, 2007: 1075). Mælieining á magn síldar, 100 lítrar, talin taka 100 kg af síld. Þyngdareining, 100 kílógrömm (Íslensk orðabók, 2007: 1075).

Tunnubotn – botn, tunnulok. Venjulega var talað um tvo botna í síldartunnu, efribotn og neðri- botn. Einstaka maður talaði þó um tunnubotn og tunnulok (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks). Samkvæmt Íslenskri orðabók er tunnubotn: „hringlaga botnstykki á tunnu (báðum endum).“ (2007: 1075). Í eldra máli er líklegt að botninn hafi verið einn: sbr. „Ekki er kyn þótt keraldíð leki, botninn er suður í Borgarfirði“ – sögðu Bakkabræður þegar þeir jusu

vatni í keraldið en það lak öllu (ÖK). Botnar voru oftast úr þrem stykkjum, alloft úr fjórum, sjaldan úr tveim, en fimm stykkja botn þóttu vart boðlegir. Botnaefni fundust í ýmsum lengdum, stundum í allt að 4-5 metra löngum borðum, stundum í staflengd (Benedikt Sigurðsson. Samtíningur um tunnusmíði á Íslandi).

Tunnugjörð, endagjörð, búkgjörð. Á tunnnum síðari tíma voru fjórar gjarðir. Tvær endagjarðir og tvær búkgjarðir (Gunnar Rafn Sigurbjörnsson, 2011).

Tunnurissa. Áhald til að rispa með merki á tunnur sem matsmenn völdu til skoðunar (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks). Skurðarjárn á tréhúni til að merkja tunnur, skorið var í tunnuna með flugbeittri egg sem var á bugðu hnífsins. Skurðarjárn (nokkurs konar hnífur). (ÖK).

Tunnusmiður. Sjá beykir.

Tunnustafur. „Tilsniðin spýta í eða ætluð í tunnu (sveigð og breiðust um miðjuna)“ (Íslensk orðabók, 2007: 1075). Stafir í tunnu voru rúmlega tuttugu alls.

Uppsláttur. Að opna tunnur með því að taka úr þeim annan botninn. Botngjörðin var slegin af og botninn síðan losaður (Benedikt Sigurðsson. Orð úr máli síldarfólks).

Uppsláttardixill. Sjá dixill.